

Munich Personal RePEc Archive

Professor Georgi Danailov – a forerunner of institutionalism in Bulgaria

Sedlarski, Teodor

Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of Economics and
Business Administration

1 February 2011

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/56696/>
MPRA Paper No. 56696, posted 26 Jul 2014 08:56 UTC

Професор Георги Данаилов – предвестник на институционализма в България

Гл. ас. д-р Теодор Седларски, катедра Икономика,

E-mail: sedlarski@feb.uni-sofia.bg

Резюме

В статията се прави преглед на живота и творчеството на големия български икономист от началото на 20 в. Георги Данаилов. Следвал последователно в Москва, Берлин, Мюнхен и Виена при такива влиятелни учени като Чупров, Янжулов, Шмолер, Зомбарт и Brentano, Данаилов става един от първите професори по политическа икономия в Софийския университет, създава и оглавява едноименната катедра. Той е сред основателите на българската стопанска история, статистическата и демографската наука у нас. Учебниците му по посочените дисциплини се използват неизменно до края на Втората световна война. Обобщено е представено съдържанието на ключовото произведение на Георги Данаилов „Основи на политическата икономия” (1906 и 19304), в което той съчетава основните идеи на немската историческа школа и руския легален марксизъм с концепции от класическата традиция. Социалните институции стоят в центъра на анализа, превръщайки професор Данаилов в един от предвестниците на институционалната мисъл в България.

Ключови думи: политическа икономия, институционална икономика, немска историческа школа

JEL: B15, B25, B31, B52, N01

Professor Georgi Danailov – a forerunner of institutionalism in Bulgaria

Dr. Teodor Sedlarski, Department of Economics

E-mail: sedlarski@feb.uni-sofia.bg

Abstract

This article gives an overview of the life and work of Bulgarian economist Georgi Danailov in the beginning of the 20th century. Studied consequently in Moscow, Berlin, Munich and Vienna

under such influential scholars of his time as Chuprov, Yanzhulov, Schmoller, Sombart and Brentano, Danailov became one of the first professors of political economy at the “St. Kliment Ohridski” University of Sofia, established and presided over the respective chair and was among the founding fathers of Bulgarian statistics, demographics and economic history. His textbooks in the above disciplines were extensively used until World War II. A summary is given of Danailov’s major work “Basic principles of the Political Economy” (1906 and 1934) in which he tried to combine the main ideas of German historical school and Russian legal Marxism with classical economic theory. Social institutions are in the center of his analysis making him one of the forerunners of institutional thought in Bulgaria.

Key words: political economy, institutional economics, German historical school

JEL: B15, B25, B31, B52, N01

Жизнен път¹

Георги Тодоров Данаилов е роден в Свищов на 16 май 1872 г. в семейството на заможен търговец. Баша му умира рано, поради което отрасва под грижите на майка си и своя дядо – влиятелен в града духовник. След като завършва началното училище в Свищов, Г. Данаилов заминава да учи в класическия отдел на Първа софийска мъжка гимназия. Продължилото до 1891 г. гимназиално образование му дава широка и разностранна за времето хуманитарна подготовка. Веднага след гимназията се записва като студент по право в Юридическия факултет на Московския университет, където се дипломира през 1895 г. Под напътствието на големите руски учени-икономисти – проф. А. Чупров (статистик) и Ив. Янжул (стопански историк) изучава усилено правните науки, проявява особен интерес към старобългарското право. Посещава лекции и чете книги по политическа икономия, финансово право, философия, социология, статистика и демография. В писмо до брат си, Христо Т. Данаилов от 13 октомври 1892 г. двадесетгодишният Георги споделя: “Аз пак съм се предал всецяло на политическата икономия и финансовото право. На мене сега ми предстои изучаването на цял ред съчинения по политическа икономия, които, ако ги събереш, ще дадат около 50 000 – 60 000 страници. Навярно цяла година едва ли ще ми стигне. Това четене го правя по съвет на професора, за да мога да добия непоколебими познания по европейската политическа

¹ Изложението на жизнения и творчески път на проф. Георги Данаилов се основава на Мечев (1973), Кънев (2002) и Цанков (1993).

икономия“ (цит. по Мечев, 1973, с.71). Като студент издава първите си печатни монографии: “Закон соудны людым” и “Демография на България” (1893).

С оформен светоглед, богати познания в правните и икономическите науки и с изявена склонност към научно-изследователска работа Г. Данаилов се завръща в България през 1895 г. и постъпва на служба в Министерство на финансите. До 1897 г. заема поста помощник началник на преките данъци. От есента на същата година е избран за редовен доцент по политическа икономия в тогавашното висше училище (днешният Софийски университет). Непосредствено след назначаването си на преподавателската длъжност заминава на специализация в Германия – в Берлин и Мюнхен при водещите икономисти на младата немска историческа школа Густав Шмолер, Вернер Зомбарт и Луи Brentano. По-късно специализира и в австрийската столица Виена. Особено личният контакт с В. Зомбарт оказва решаващо влияние върху развитието на икономическите му възгледи.

Обратно в България Г. Данаилов се отдава на активна изследователска и публицистична дейност. Запознава обществеността с доминиращите в Европа икономически идеи, пише коментари в „Списание на българското икономическо дружество” към трудовете на водещи автори – „Предпоставките на социализма и задачите на социалната демокрация” на Едуард Бернщайн (1901), „Модерният капитализъм” на Вернер Зомбарт (1902), „Земеделска и индустриална държава” на Адолф Вагнер (1902), „Кратък курс по икономическа наука” на Александър Александрович Богданов (1904). В писмо от 14 юли 1903 г. Зомбарт пише на Данаилов: “Приятно ми е да слушам, че моите произведения намериха голям интерес сред вашата студентска младеж... Още сега Ви благодаря за обективните подобрения, които нанесохте в някои пунктове, както и за съобщението, доказващо мои приложения от вашата българска практика. Ще ми бъде винаги извънредно ценно да получавам подобни съобщения и би ми било съзнателно приятно да мога да бъда с Вас в постоянна връзка“ (цит. по Мечев, 1973, с.72). Въз основа на показаните научни резултати Г. Данаилов е назначен като професор по политическа икономия в Софийския университет „Св. Климент Охридски” през 1902 г. Действителен член е на Българската академия на науките от 1904 г., а по-късно бива избран за председател на нейния философско-обществен клон. Оказана му е честта да бъде извънреден сенатор на Мюнхенската академия на науките. Дългогодишен редактор е на „Списание на Българското икономическо дружество”, публикува активно в множество български списания: „Прогрес”, „Ла Бюлгари”, „Мисъл”, „Демократия”, „Български преглед”, „Летопис”, „Еко де Бюлгари” и др. На два пъти Георги Данаилов е избран за декан на Юридическия факултет на Софийския университет – през 1902/03 г. и 1906/07 г.

Бидейки народен представител, а по-късно и два пъти министър, му се налага да е извънреден професор в университета. От 1935 до смъртта си през 1939 г. е титуляр на катедрата по политическа икономия в СУ „Св. Климент Охридски“, на която е на практика основател. Едновременно с това преподава политическа икономия в Свободния университет, в Свищовското висше търговско училище (1936-1939), както и статистика – в Агрономическия факултет на Софийския университет. Проф. Данаилов е член на комитета по изпълнение на завещанието на дарителя Димитър Апостолов Ценов. Той е първият преподавател по политическа икономия в Свищов. На заседание на градския общински съвет от 06.11.1936 г. кметът Богдан С. Пенев докладва за изпълнението на завета на дарителя Димитър Ценов – като най-големи защитници на волята на покойния дарител, положили големи грижи за реализиране на завещанието, за почетни граждани на Свищов са провъзгласени трима души, сред които и проф. Георги Данаилов (Община Свищов 2010).

Преподавателската и изследователската си работа проф. Данаилов съчетава с активна политическа кариера. Виден деец е на Демократическата партия, като от 1909 до 1934 г. почти без прекъсване е депутат. Председател е на финансово-бюджетната комисия на Народното събрание. През 1917 г. е назначен за министър на търговията, промишлеността и труда, а през 1930 – за министър на благоустройството, пътищата и обществените сгради. Взема участие в многобройни международни конференции и организации. От 1915 до 1916 г. е в Германия със задачата да изследва влиянието на войната и други стопанско-политическите въпроси. Представител е на България в Обществото на народите в рамките на две негови сесии между 1924 и 1928 г., а през 1927 представлява страната на първата международна икономическа конференция. Ръководи българската делегация в Париж и Женева през 1929 г., пледираща за намаляване на военните репарации, участва в конгреса на славянофилите в България (1936) и от името на България – в статистическите конгреси в Атина (1937) и Париж (1938).

Георги Данаилов умира на 22 октомври 1939 г. на 67 години.

Научно творчество на Георги Данаилов

Проф. Данаилов е сред от първите български професионални икономисти, оставили толкова значително научно наследство – множество на брой разностранни научни публикации с влияние върху българската икономическа литература на практика през цялата първа половина на 20 в. Наред с отпечатаните му трудове ценни икономически идеи се съдържат и в неговите речи в качеството му на депутат и министър пред

Народното събрание, които са тясно свързани с изследователската му работа (Мечев, 1973, с.74).

Следвайки систематизацията на проф. Стефан Мечев в книгата „Икономическата мисъл в България от края на 19 в. до 9.IX.1944 г.“, научното творчество на Г. Данаилов може бъде класифицирано в следните обособени полета (вж. Мечев, 1973, с.74-77):

1) *Икономически трудове в областта на теоретичната политическа икономия.*

Тук се отнася преди всичко главното произведение на Г. Данаилов „Основни начала на политическата икономия” от 1906 г. и неговото преработено издание от 1934 г. Сравнителният анализ на двете издания разкрива развитието в икономическите идеи на автора към по-изчистени теоретични концепции и еднозначно тълкуване на редица икономически категории. Със своите „Основни начала” Г. Данаилов може да бъде причислен към традицията на немската историческа школа у нас. В предговора на изданието от 1906 г. той пише: „Аз израснах при системата на класическата школа – Рикардо и Мил, учих се у германските историци Рошер, Шефле и Шмолер [...] съзнателно се потрудох да си изработя такава една систематика, чрез която постепенно да се разкриват разните икономически институции пред слушателите; аз въведох в своя курс по политическа икономия преподаването на стопанските субекти, обекти и техника от историческо гледище, за да може слушателят, като премине през системата, която господствува в нашата страна, да се издигне постепенно и съзнателно до високите институти на капитализма” (Данаилов, 1934, с.V-VII, цит. по Мечев, 1973, с.75). Той вижда главния принос на немските историци-икономисти в разкриването на променливия характер на икономическите институции във времето: „Немските икономисти през XIX в. имат най-напред тая заслуга, че подхвърлиха на критика определението на старите английски и френски икономисти. Освен това след изучаванията, които направиха върху отделни стопански институти, и след като установиха тяхната променливост през течение на вековете, някои от тези писатели захванаха да определят политическата икономия като наука за законите, които изобразяват развитието на народното стопанство, на стопанския живот на народа. Тук спадат представителите на т.нар. историческа школа в Германия. Това са редица големи автори, които съзнавайки грешката на класиците, които третираха стопанството като един установен институт, пренесоха тежината на науката върху историческото развитие на стопанството. За своите изучавания те се опитаха и да създадат специален исторически метод” (Данаилов, 1934, с.18, цит. по Мечев, 1973, с.75).

„Основни начала на политическата икономия” е определена като „съкровищница на огромен теоретичен, емпиричен и библиографски материал” и „несъмнен принос в българската икономическа литература” (Григоров, 1960, с.64, цит. по Кънев, 2002, с.101).

Към тази група произведения на Г. Данаилов могат да бъдат отнесени още трудовете „Политическата икономия като наука и значението ѝ в живота на народите” от 1898 г. (встъпителна лекция като доцент във висшето училище), споменатите рецензии на книгите на Бернщайн, Зомбарт, Вагнер, Богданов от 1901, 1902, 1904 г. и студията „Капиталът и духовният прогрес на човечеството” от 1936 г. (част от която представя в академичната си реч на официалното откриване на ВТУ „Д. А. Ценов” – Свищов на 8 ноември 1936 г.) В тях той обсъжда теоретичните основи на класическата и немската историческа школи. В последното произведение Проф. Данаилов излага тезата за „трансформацията на капитализма”. Според него съществува закон за взаимната обусловеност и успоредност в развитието на материалните и духовните ценности: в хода на историческия напредък материалната и духовната култура са едновременно и предпоставка, и следствие една от друга. Капиталът е представен като богатство което твори ново богатство с печалба. Печалбата е както непосредствен мотив за осъществяване на стопанска дейност в краткосрочен период, така и стимул за създаването на нови технологии, на нови интелектуални блага, а оттам и условие за материален и духовен възход на нацията и човечеството като цяло (вж. Кънев, 2002, с.102).

2) *Публикации, посветени на статистическата наука – методология, теория и техника.* Тук могат да бъдат причислени произведенията „Нашата статистика” от 1926 г., „Статистическият институт за стопански проучвания и неговите трудове (критични бележки)” от 1937 г. и значителната по обем „Теория на статистиката” от 1932 г. С тях Г. Данаилов остава в историята на българската икономическа мисъл като един от първите родни статистици с влияние върху развитието на статистическата наука през следващите десетилетия.

3) *Изследвания върху народонаселението.* Тук спадат „Опитът върху демографията на България” от 1895 г.; „Лекции по Демография” от 1908 г.; „Изследвания върху демографията на България” от 1910 / 1931 г. и др., които поставят Георги Данаилов сред основоположниците на демографския анализ в страната. В тези произведения той проследява формирането и историческото развитие на демографската наука до корените ѝ в работите на Мюнстер, Волтер, Лайбниц, Кондорсе, Малтус и др. (вж. Цанков, 1993, с.69) и отстоява убеждението за обособяване на демографията като самостоятелно поле на

научно търсене – приложно и теоретично (вж. Найденова, 1997, с.22)². В „Изследвания върху демографията на България” професор Данаилов изтъква превъзходството на българската следосвобожденска демография: във времена, „когато съседните ни държави на Балканския полуостров нямаха редовни модерни преброявания на населението и гадаеха чрез изкуствени пресмятания, ... новоосвободеното княжество създаде още в първите години статистическо наблюдение върху населението. Това е най-големият паметник на първите наши управници; той ще остане и една от най-големите културни придобивки в живота на млада България” (Данаилов, 1910, с.5, цит. по Найденова, 1996, с.3)³.

4) Към *трудовете в областта на стопанската история* могат да бъдат отнесени „Европейската търговска политика през XIX в. според Густав Шмолер” от 1900 г.; „Страница из държавното стопанство в старобългарско време” от 1898 г.; „Бачиите” от 1904 г.; „Ленът, конопът и тяхната индустрия в България от 1904 г.”; „Финансовата организация и администрация на Прусия, Баден и Бавария” от 1901 г.; „Ефектите (последствията) от войната в България” (на френски език) от 1933 г. и др.

5) *Произведения с общоикономически и обществен характер*. Към тях принадлежат „Един паметник от старото българско право. Историко-догматична студия” от 1901 г.; „Нови археологични предмети от Киев” от 1899 г.; „Жената от гледището на народностопанската наука” от 1900 г.; „Страници из държавното стопанство в старобългарско време” от 1899 г. (Г. Данаилов прави правно-икономически анализ на Грамотата на Иван Асен II като държавен акт и последствията за търговските отношения на България с дубровнишките търговци); „Претенциите на Румъния спрямо територията на България до гр. Силистра” (труд, посветен на международните отношения по време на Балканската война).

В петата група могат да бъдат причислени и речите на проф. Данаилов в Народното събрание по въпросите на данъчната политика, образователната система, износа, селското стопанство и привличането на чужди капитали в страната, паричното обращение, държавната помощ за войнишките семейства и др.

Изразени възгледи от средата на 30-те години, които по-късно ще станат повод за заклеимяването му като симпатизант на националсоциалистическия режим в Германия, а

² Проф. Г. Данаилов чете университетски курс по демография през зимното полугодие на учебната 1908/1909 г. в СУ „Св. Климент Охридски”. Множество от статистическите данни в „Изследвания върху демографията на България” са използвани от автора в по-късния му труд „Икономически и социални последици от голямата война в България” – част от изданието на Карнегиевата фондация „История и икономически последици от войните (1931)” (вж. Найденова, 1997, с.13, 21).

³ За първи опити в областта на демографските проучвания в България Г. Данаилов приема работите на М. Дринов, К. Иречек и М. Сарафов (вж. Найденова, 1997, с.19).

оттам и една от причините за слабата известност у нас на делото му през втората половина на 20-ти век и днес, откриваме в сп. „Просвета” от 1936 г., където Г. Данаилов пише: „През дългогодишните си борби Хитлер се спираше най-много върху работничеството и израсналите борби и враждебности между представителите на капитала и работата в Германия. Той проповядваше мир чрез подчинение на егоистичните интереси у борещите се групи на интересите на общността на науката, а когато пое управлението на Германия, той се опита да спогоди работника с капиталиста, като впрегна еднакво и двете социални групи на работа чрез съзнателни хармонични усилия за общонародното благоденствие” (Данаилов, 1936, с.820, цит. по Мечев, 1973, с.77-78).

От друга страна обаче във второто издание на „Основните начала” авторът задава въпроса, дали поддръжниците на авторитарния стопански ред „не разрушават старото, неможейки да го заменят с по-прогресивно ново?”. „Прочее – дистанцирано заявява Данаилов – няма нищо по-погрешно от това да се създаде един монизъм на ‘стопанската форма’... Всичко това означава нови стопански страдания, социални пречупвания, ново широко поле на криза” (Данаилов, [1906] 1934, с., цит. по Кънев, 2002, с.99).

Въпреки така заеманите позиции оценката, която проф. Мечев дава на Г. Данаилов като учен дори през 70-те години – неизменно съпътствана от опустошителната идеологическа критика на времето – е, че „[п]убликациите на проф. Г. Т. Данаилов го очертават като най-виден представител в историята на българската буржоазна икономическа мисъл от края на XIX до 40-те години на XX в.” (Мечев, 1973, с.79). През 2002 г. професор Методи Кънев определя Г. Данаилов като основоположник на развитието на няколко науки у нас – политическата икономия, демографията, теоретичната статистика, стопанската история (Кънев, 2002, с.100). В „Лекции по демография” Георги Данаилов изказва мнението, че „човешкото общество не може иначе да се изрази от науката при днешното ѝ състояние освен като подобие на един организъм”. Така както организъмът има три основни функции – „хранене”, „възпроизводство и поддържане” и „органическа връзка между отделните негови части”, „то ясно е, че и за всяка една група от тези явления, които образуват частите на тая функция, трябва да съответствува отделна наука (Данаилов, 1908, с.6-7, цит. по Цанков 1993, с.70). Храненето се явява метафора на стопанските процеси, които са предмет на икономиката. Възпроизвеждането и поддържането се изучават в рамките на науките, отнасящи се до етиката и морала, а органическата връзка между частите се осъществява от „правни и политически организации” – изследвани в ред отделни държавни науки (Данаилов, 1908, с.8, цит. по Цанков 1993, с.70). Всички те съставляват социалната физиология, за

разбирането на която най-напред са необходими познания по социалната анатомия, т.е. демографията – „наука за изобразяване законите, по които се образува едно народонаселение” (пак там). В раздела „Методологически основи на естествените и обществените науки” в своята „Теория на статистиката” (1932) Данаилов се спира на произхода на идеите за създаване на универсална обществена наука, която да изследва законите, управляващи обществените явления и процеси по подобие на точните природни науки. Той ги свързва с творчеството на Сен Симон и Огюст Конт. Според Данаилов последният, прилагайки убеждението на Лаплас, че няма случайни явления, към човешките действия, полага методологичните основи на социалните науки (вж. Цанков, 1993, с.71). Проф. Данаилов си дава сметка за философските проблеми пред една толкова амбициозна изследователска програма. Той възприема концепцията на Георг Зимел за разделението на познанието за света на две части – изучаване на фактите (идеография) и изучаване на законите (номография). Номографското търсене е изправено пред фундаменталното противоречие между необятността и безкрайната сложност на вселената от една страна и ограничеността на познаващия от друга. От такава гледна точка възниква въпросът за смисъла на човешките усилия да проумее принципите, на които се подчинява света, и за илюзорността на самата номографска наука. Именно идеографията обаче – непрекъснатото натрупване на ново и по-съвършено конкретно знание, което води до безкрайно усъвършенстване на разбирането ни за действителността – е призвана да направи възможно научното обхващане на безкрайния обект на познанието (вж. Цанков 1993, с.71-72).

Икономически идеи в „Основни начала на политическата икономия”

В цялото си икономическо творчество Г. Данаилов се стреми да постигне синтез между идеите на икономистите класици (Смит, Рикардо, Сей, Мил) от една страна и трактовката на стопанската дейност от представителите немската историческа школа и на т.нар. легален марксизъм в Русия от друга. Така на съседни страници в „Основни начала на политическата икономия” съжителстват теоретични концепции от творчеството на Адам Смит, Густав Шмолер, Вернер Зомбарт, Александър Богданов, Маркс, Михаил Туган-Барановски и др. Но въпреки обвиненията в еkleктизъм от социалистическата научна критика не може да не бъде отбелязан успехът на Г. Данаилов да подреди и представи в логическа взаимовръзка съществуващите в световната икономическа мисъл идеи – от по-старите до най-модерните за своето време. Проф. Методи Кънев отива по-далеч, като сравнява подхода на Георги Данаилов, обединяващ достиженията на

класическата политическа икономия и тези на историко-институционалния метод⁴, с актуалното развитие на т.нар. *нова институционална икономика (new institutional economics)* – синтез на неокласическия теоретичен апарат с институционален анализ, доближаващ икономическата теория до наблюдаваните в действителността факти (Кънев 2002; Кънев 2005). „В резултат се разширява обхватът на икономическия анализ и едновременно се ‘икономизират’ социалните отношения и се социологизира (хуманизира) икономиката” (Кънев, 2005, с.20). За Г. Данаилов езикът, писмеността, религията, моралът са свързващите хората социални сили, които именно придават предвидимост на човешкото поведение и в рамките на които могат да бъдат открити и законите, направляващи стопанската дейност (срв. с Кънев, 2002, с.99).

Относно предмета на политическата икономия проф. Данаилов обобщава: „Политическа икономия е наука, която наблюдава, описва, класифицира и обяснява отношенията, които се пораждат между хората, кога стопанисват било за своите материални нужди, кога за придобив. По-конкретно още бихме могли да определим политическата икономия като наука, която изяснява стопанските отношения на човека и човешките отношения” (Данаилов, 1934, с.17, цит. по Мечев, 1973, с.81).

В началото на своите „Основни начала” Данаилов съсредоточава вниманието на читателя върху понятието за стопанство, върху същността на стопанските действия и стопанската дейност, различните форми на организацията ѝ и мястото ѝ в обществения живот (срв. с Мечев, 1973, с.80). Посочвайки различния характер на стопанската дейност в отделните епохи и общества, т.е.променливостта на икономическите институции, Г. Данаилов се спира изчерпателно на периодизационните схеми в развитието на обществено-икономическите отношения у представителите на старата и младата историческа школа (Фридрих Лист, Карл Бюхер, Бруно Хилдебранд, Адолф Вагнер, Густав Шмолер), вкл. на тези на Маркс и Енгелс. Сравнява ги критично, като отдава предпочитание на най-актуалната в момента на издаване на книгата – тази на Вернер Зомбарт (индивидуално стопанство – преходно стопанство – обществено стопанство) в труда му „Модерният капитализъм” (Данаилов, 1906, с.69-108). Важно за проф. Данаилов е на кой етап са се формирали „обичайните и правните институти”, които са от ключово значение за съвременната стопанска организация (Данаилов, 1906, с.74). В това отношение неговите търсения се доближават до тези на американските институционалисти от началото на 20-тото столетие, чието творчество също е силно повлияно от т.нар. теория за стопанските епохи. Продължение на идеята намираме и в

⁴ Подобно на Иван Богоров по-рано през 19-ти век, който свързва класическите икономически идеи на Смит и Сей със системата на националната икономия на Фридрих Лист (вж. Кънев, 2005. с.22).

скорошните произведения на представители на *новата стопанска история* (*new economic history*). Приближавайки анализа до метода на съвременната социологическа и антропологическа наука, Г. Данаилов изследва развитието на „човешките асоциации“ (Данаилов, 1906, с.108) („фамилия, „орда“, „род“, „племе“, „матриархат“, „патриархат“, „съвременна индивидуална фамилия“), в рамките на които се осъществява стопанската дейност⁵.

Г. Данаилов последователно представя познатите в световната литература по онова време „теории за основанията на [института на] частната собственост“ (Данаилов, 1906, с.210-241), причините и тенденциите в развитието на „стопанската техника“ (техническият прогрес) (Данаилов, 1906, с.242-299) и факторите за „диференциация на стопанската дейност“ (разделението на труда) (Данаилов, 1906, с.300-332). Подтика за икономическа активност търси не само в естествения егоизъм (резултат от „самата природа човешка“), допускан от класическите икономисти, но също и в изтъкваните от Шмолер „мотиви, създадени от човешката култура, които се изразяват в редица обичайни правила и други принудителни наредби“ със социален характер (Данаилов, 1906, с.328-329). Относно противоборството на егоистичния интерес и обществените норми проф. Данаилов пише: „Историята на стопанството изобщо ни представлява чудни картини от постоянна борба за надмощие на тези два мотива, които ръководят стопанската дейност на човека. Отначало, когато човешките същества са живели свободно едно от друго и когато стопанската дейност едва е захващала да никне, егоистичният мотив е бил в първичната си чистота и е ръководил безпрекословно стопанската дейност, в каквата форма тя да се е проявявала. Но когато захващат да се развиват асоциациите човешки и да слагат своя печат върху стопанската дейност, мотивът на личния интерес захваща да се затъмнява от общото благо, правните и обичайни наредби; асоциациите се развиват по-нататък, турят ръка на свободата на отделните индивиди, от което се поражда обществената зависимост...“ (Данаилов, 1906, с.330)⁶.

Стигайки до темата за значението на свободната конкуренция, авторът не се задоволява да посочи само положителните ѝ страни, но и се спира на негативните ефекти, разделяйки „писателите по този въпрос на две големи групи. Едната група брои писатели, които гледат на свободната конкуренция като на фактор за стопанския прогрес, които оправдават нейните лоши страни с особено благотворно влияние върху стопанския живот на народите; другата група пък брои писатели, които виждат в свободната конкуренция

⁵ Много подобно е изложението в преведената наскоро на български език книга на Джаред Даймънд „Пушки, вируси и стомана“ (Даймънд, 2006).

⁶ Срв. с близкото описание на социализацията на стопанската дейност у К. Полани (вж. Седларски, 2011).

една пречка за правилното стопанско развитие, едно зло, което спъва на всяка стъпка свободното и нормално развитие на стопанската дейност в обществото” (Данаилов, 1906, с.334). Към първата група Данаилов отнася Смит и предшествениците му (Чайлд, Давенант и др.), както и Бастиа и Мил, а към втората – Сисмонди, Блан, Прудон, Енгелс, Вагнер. Систематизира аргументите в шест „добри страни на свободната конкуренция” и четири лоши, сред които: „свободната конкуренция докарва монопол”, „свободната конкуренция подкопава малките предприятия”, някои производители „прибягват до хитрост, като подправят продуктите или като им дават вид, несъгласен със съдържанието...”, „влошаване на положението на слабите и беззащитни работници” (Данаилов, 1906, с.339-340). „Разбира се, когато стопанската култура изработва своите институти – пише Данаилов – тя намира и тяхното оправдание; същото ще трябва да се каже и за свободната конкуренция: нейното изникване е било следствие от един ред стопански промени – разлагането на старите обществени форми на стопанските единици и изникване на новите индивидуални... Но щом в съзнанието на обществото захваща да се образува ясно картината от вредата на тоя институт, дълг на това общество е да проучи средствата, с които би могло да си послужи срещу вредните му действия” (Данаилов, 1906, с.340). Тук отново може да бъде открита непосредствена връзка с идеите в немската икономическа мисъл, които по-късно през двадесетото столетие ще доведат до възникването на *ордолиберализма* и концепцията за *социалното пазарно стопанство* с характерния за тях стремеж към поставяне на силите на конкуренцията под обществен контрол.

Като се спира по-нататък върху видовете и историческото развитие на формите на размяна от първобитното състояние на човечеството през античността, средновековието до съвременното, Данаилов отбелязва „...размяната е една форма на стопанската дейност; тя обгръща голяма област от институти и явления”, „размяната има историчен характер, т.е. ... нейните форми се менят и ще се изменят дордето има човешки същества. И нашата задача в тия редове ще бъде да разгледаме както най-първите форми на стопанската размяна, тъй и по-нататъшното ѝ развитие ... в свързка, разбира се, с тези елементи от културата, които най-вече са възбуждали развитието в стопанската размяна”. Този подход, водещ началото си от представителите на немската историческа школа, бива доразвит по-късно през 20-ти век от автори като Макс Вебер, Карл Полани (с неговата класификация на историческите форми на размяна, включваща самостоятелно стопанство, реципрочност, редиистрибуция, пазар), Уолт Ростоу (с придвижването от „традиционно общество” към „масово потребителско общество”) и Дъглас Норт (с еволюционната схема

„лична размяна – безлична размяна – безлична размяна с налагане на изпълнението от трета страна”) (вж. Седларски, 2010). Съвсем съвременно в контекста на новата институционална икономика и по-конкретно *теорията на имуществените права* звучи определението, което Данаилов дава на размяната: „основано на обичаите и правните наредби взаимно и двустранно преминуване на стопанските блага от една единица в друга, от един имотник към други” (Данаилов, 1906, с.654).

В „Основните начала” проф. Данаилов отделя специално внимание на систематизацията и нагледното изложение, илюстрирано с много примери, на теориите за стойността в политическата икономия. Той разделя икономистите на „1) [п]исатели, които основават ценността върху полезността на стопанските блага” и „2) [п]исатели, които основават ценността на стопанските продукти върху изхарчения за тяхното добиване или произвождане труд” (Данаилов, 1906, с.680). Тук освен теориите на класиците, Сей и интерпретациите на историческите икономисти, откриваме разяснена модерната за времето „теория на ‘пределната или граничната полезност’, „най-напред създадена от Gossen, а по-сетне развита от Walras, Jevons и С. Menger, почти едновременно [...] Ние ще я изложим тук – пише Данаилов –, тъй както я намираме конструирана у Б. Баверка” (Данаилов, 1906, с.682). Оценката, която авторът дава на субективната теория, е следната: „Теорията на Австрийската школа е гиздаво построена, особно от Б. Баверка и Визера, та затова привлича, тъкмо в последно време, много последователи. Тя брой привърженици, както в самата Австрия, така и в Германия, Швейцария, Англия, дори Америка (Patten, Irvin Fisher). Ала тя допуска и грешки ... понятието ‘полезност’ е чисто субективно и много еластично, затова само то не може да се вземе за мярка при ценността на благата” (Данаилов, 1906, с.685-686).

Противно на обвиненията към Г. Данаилов в пренебрегване и негативно отношение към идеите на Маркс (вж. Мечев, 1973, с.82), в края на раздела за стойността откриваме достъпно изложена на няколко страници Марксовата теория и заключението, че „[т]еорията на Маркса, въпреки критиките, които ѝ се правят, дава при днешната стопанска епоха най-удовлетворително разяснение на понятието за ценността и в това отношение тя остава ненадмината в нашата наука” (Данаилов, 1906, с.692).

Очевидно проф. Данаилов обаче не е бил запознат към момента на издаването на „Основните начала” с „Принципи на икономиката” (1890) на Алфред Маршал, тъй като името на последния не се среща сред цитираните автори. Въпреки това, в следващия раздел, „Пазарни цени и законите, които ги управляват” механизмът на търсене и предлагане е описан почти по начина, по който това се прави в днешната

микроикономическа теория. Засегнати са проблемите на монопола и „изкуственото ограничение на закона за пазарните цени [чрез] разните съглашения между предприемачите или търговците, под форма на картели, тръстове, синдикати и пр.” (Данаилов, 1906, с.699). Представена е идеята за еластичност на търсенето и предлагането (без да се използва това понятие), вкл. в къс и дълъг период, както и факторите, които влияят върху еластичността (Данаилов, 1906, с.697-700).

В съвременен вид са представени и познатите функции на парите, развитието на паричните форми, концепциите за търсене и предлагане на пари (Данаилов, 1906, с.717-724). Описани са в подробности организацията на борсовата търговия (Данаилов, 1906, с.748-757) и модерните тогава тенденции в развитието на търговската дейност. Близко до днешната реалност звучи описанието на най-новото състояние на „дребната търговия”:

„...[Т]я захваща да продава своите стоки и на последния консуматор в кредит: чрез изплащания, месечни и др. днес купува дрехите си, покъщнината си и всички други предмети по-голяма част от населението на германските градове. Най-подир ... се създадоха големите магазини, в които е съсредоточена продажбата на всички токуречи стоки, потребни за градския консуматор. Принципът на тези големи магазини е да изкарват печалбата на вложения капитал не чрез големите надбавки върху цените на стоката, а чрез големите обръщания” (Данаилов, 1906, с.770).

След описание на видовете кредитни отношения и систематизирано излагане на теориите за кредита в политическата икономия, на банковите операции и тенденциите ”в развитието на банковите институти” (Данаилов, 1906, с.799-829) Георги Данаилов се насочва към проблемите на потреблението (консумацията). Отново подхождайки исторически авторът показва, че при ранните етапи на развитие на стопанството (затвореното и началните форми на разменното стопанство) „консумацията определя производството”. В дух, познат ни от работите на Джон Кенет Гълбрайт много по-късно през 20 в., авторът пише „Растат ли признаците на общественото стопанство ..., а заедно с него и капитализмът, ние стъпваме в една третя форма на консумацията – капиталистична консумация. Тук производството взема масов характер. Изхвърлят се на пазаря много продукти, които трябва да търсят консуматори, без да се знае предварително дали те съществуват. Естествено е, че ако производството захване да работи, без да знае за консумацията, неговото положение може да стане мъчно и затова то само трябва да я създаде. С други думи – капиталистичната консумация вече не управлява производството ..., ами напротив – сама се управлява от производството” (Данаилов, 1906, с.833).

В разсъжденията на Г. Данаилов за ограниченията на потреблението можем да намерим паралел с по-младата Кейнсва постановка на проблема: „... [К]олко блага ще може да купи за своята консумация една фамилия, ще зависи от сумата пари, с която тя разполага; а пък самата сума пари семейството ще може да добие чрез своя доход. Ясно е от тука, че доходът дава границите на домашната консумация при капиталистичното стопанство” (Данаилов, 1906, с.835-836). По-надолу четем „Производството е величина, която може да расте до безкрай; консумацията пък е ограничена: нейните размери са дадени от числеността на населението, неговите културни потреби и т.н. Те не всякога могат да посрещнат своите размери, да се изравняват, покриват и така да поддържат равновесие в човешкото стопанство” (Данаилов, 1906, с.848).

Приликата с Кейнс дори се задълбочава на следващите редове: „...[Т]ържището управлява днес производството: щом то се оживи, щом цените на продуктите пораснат, производството се раздвижва, без да чувства недостатък от работни ръце или капитали” (Данаилов, 1906, с.849). Водещата роля на търсенето Данаилов обяснява така: „Търсенето обаче е по-гатанчиво и неуловимо, защото е елемент психичен, зависи от желанието на човека” (Данаилов, 1906, с.849). По отношение на историческата тенденция на развитието на потреблението у нас авторът предвижда: „Ако капитализмът безпрепятствено своите стъпки по всичките наши градове, ще се забележи и там ... разширение на консумацията на предмети, изработени вън от къщата. От друга страна този процес дожда да поддържа самото капиталистично производство в страната” (Данаилов, 1906, с.846).

Последната глава в „Основните начала” е озаглавена „Консумация и кризи”. Причините за периодичните кризи проф. Данаилов търси в „противоречията в капиталистичния строй”. Централното противоречие той вижда във факта, че капиталистическото производство вече не е средство за създаване на предмети за потребление, а „цел в себе си”. Цитирайки Карлайл, авторът обръща внимание на парадоксалното обстоятелство, че изобилието (превишаването на предлагането над търсенето) на даден продукт води до разоряване на цели съсловия и бедност в обществото (Данаилов, 1906, 852-853). Любопитно и полезно на фона на финансовата криза от 2008-2010 г. е описанието в подробности на кризите в Европа през изминалите векове, вкл. срива на цената на лалетата в Холандия през 17 в., краха системата на Джон Лоу във Франция в началото на 18 в. и периодичните кризи в Англия през 19 век. За обяснението на последните Г. Данаилов възприема подход, асоцииран днес с *австрийската икономическа традиция*, но който Данаилов приписва в голяма степен на Туган-Барановски и В. Зомбарт: натрупаният от печалбите финансов капитал в банките търси

рентабилно приложение, използва се за разкриване на нови производства, които от своя страна потребяват продуктите на други индустрии и така довеждат до всеобщо оживление. Това разширение на производството протича с толкова бързи темпове, че поглъща изцяло наличните капиталови запаси и лихвеният процент се покачва. Относителната оскъдност на парите повишава тяхната цена, т.е. понижава паричната стойност на стоките. Настъпва криза, докато високите лихви не доведат до ново натрупване на финансов капитал в банките (Данаилов, 1906, с.862). С други думи „кризата носи в себе си условията за своето прекращение”. Тя става причина за закриване на нежизнеспособните предприятия, свиване на предлагането, но с това и до ново покачване на цените и оживление (Данаилов, 1906, с. 861). Авторът е оптимист относно бъдещето на капиталистическия стопански ред: „... [И]сторията на Англия, най-капиталистичната страна, показва, че кризите се постепенно намаляват по число и отслабват по интензивност” (Данаилов, 1906, с.853).

Като цяло относно „Основни начала на политическата икономия” трябва да се отбележи удивително съвременно звучащо след повече от сто години поднасяне на икономическата материя. Книгата на Георги Данаилов все още би могла да се използва като учебно помагало не само в курсовете по икономически теории и стопанска история, но и по обща икономическа теория и пари, банки и финансови пазари. В началото на всеки раздел са посочени многобройни литературни източници по съответната тема на немски, френски, английски и руски език, а в края – допълнителни подробни литературни бележки. Изключителната ерудираност на автора, познаването на творчеството на огромен брой европейски и руски икономисти я правят на практика задължително четиво за българските изследователи в областта на историята на икономическите учения.

Заклучение

Методологическата основа, заимствана от историческата школа, придава на работата на Г. Данаилов характерната за немската философия „органична” ориентация, в противовес на наложилия се днес индивидуалистичен подход към социалните и стопанските проблеми. Данаилов, подобно на големите историци икономисти и Маркс, е увлечен от идеята за извеждане на общите икономически и културни закони, които направляват човешката история и обясняват заобикалящия свят. Този уклон може да се проследи до творчеството на Хегел, който разглежда историята като непрекъснат процес на саморазкриване на смисли и предназначения, стоящи извън, над човека (Ekelund/Hebert, 1990, с.251). Фокусът на Хегел върху еволюцията на идеите като

задвижващ механизъм на промените в социалната организация става отличителна черта не само за историческите икономисти, американските институционалисти от началото на 20 в., но намира алтернативна интерпретация и у съвременни новоинституционални автори с решаващото значение на т.нар. *споделени мисловни модели* (*shared mental models*), идеологии, неформални институции и концепцията за зависимостта от миналото (*path dependence*) на институционалното развитие (Goldschmidt, 2008, с.301). Голямата заслуга на всички тях е поставянето на въпроса доколко икономическите взаимоотношения могат да бъдат изучавани извън техния исторически, социален и политически контекст. Общото в изследователските им програми може да бъде предадено още с думите на Рошер в неговата книга от 1854 г. „Система на народното стопанство”: „Нашата цел е ... да опишем икономическата природа и икономическите желания на човека, да изследваме законите и характера на институциите, които са използвани за задоволяване на тези желания, и по-големия или по-малък успех, с който са се увенчали. Т.е. нашата задача, така да се каже, е анатомията и физиологията на [...] националното стопанство” (цит. по Ekelund/Hebert, 1990, с.253). В този дух относно метода на икономическата наука Г. Данаилов пише: „Ония методически средства, които се употребяват в естествените наука с успех..., приложени към обществените явления се явяват негодни... Обществените са напълно индивидуални, засебни, които се развиват и изменят... под волята на човека и множество близки и по-далечни фактори” (Данаилов, 1932, с.261, цит. по Кънев, 2002, с.99). „[3]аконите на стопанската дейност не са така строги и вечни, както в природата... [те] трябва да се изучават във връзка с място, време, култура, племенни особености” (Данаилов 1934, с.18, цит.по Кънев, 2002, с.99). Така описаният стремеж към реалистичност на икономическите допускания и критичност към абстрактните логически построения в икономическата теория се споделя от водещи икономисти и извън историческото и институционалното направление. Така например Васили Леонтиев в своето обръщение към Американската икономическа асоциация в началото на 70-те предупреждава, че „слабата и твърде бавно растяща емпирична основа очевидно не може да поддържа избуяващата надстройка на чистата, или по-скоро бих казал, спекулативна икономическа теория” (цит. по Ekelund/Hebert, 1990, с.256). Няколко десетилетия по-рано Г. Данаилов ще напише „Политическата икономия, тъй както се роди у англичаните... е една абстрактна наука... Намесата на статистическия метод... захвана да доближава тая голяма дисциплина до живота, да я снабдява с емпирични завоевания и да изгражда един сигурен път на успех – към реални обяснения на явленията” (Данаилов, 1932, с.235, цит. по Кънев, 2002, с.99).

Специфичен аспект в идеите на немските историци икономисти, намерил продължение в творчеството на Г. Данаилов, е издигането на нацията, а оттам и държавата като основен фокус на икономическия анализ и стопанската политика⁷. Фактори на производството, богатството и икономическото развитие тук са националният дух, правото, религията, образованието, държавната администрация. Тези „производителни сили“ се явяват предпоставка чрез осигурената от тях мотивация за стопанска активност и структура на икономическите взаимодействия) за развитие на производството, национален просперитет и възможност за политическо и икономическо въздигане. Още в своята „Национална система на политическа икономия“ Фридрих Лист заявява: “Благосъстоянието на един народ не зависи, както мисли Сей, от количеството на богатствата и от разменните стойности, които той притежава, а от системата на развитието на производителните сили. Ако законите и учрежденията не произвеждат директно стоки, те произвеждат поне производителна сила и Сей попада в грешка когато поддържа, че народите могат да богатееят под всички форми на управление и че законите не могат да творят богатства” (Лист, 1926, с.128, цит. по Бекярова и колектив, с.385)⁸.

Колективистичният подход към икономическите проблеми на на историците икономисти подчертава необходимостта за подобряване на благосъстоянието и на най-бедните членове на нацията чрез социалната политика на държавата за осигуряване на хармония в живота на всички класи в обществото (вж. Goldschmidt, 2008, с.290, 296-297). В това отношение идеите им са стават основа на социалната държава в Германия, с чието изграждане се заема Бисмарк в края на 19-тото столетие в Германия. Традицията на съчетаване на историзма с достиженията на модерната теоретична икономическа наука, характерно за Г. Данаилов, намира продължение и практическа реализация в концепцията

⁷ Верен на идеите на Лист, Георги Данаилов се застъпва и за протекционистична политика, която трябва да осигури благосъстояние на нацията, заключаващо се във „всестранното развитие на производителните й сили ... когато и земеделието, и търговията, и манифактурата ... се развиват.” (Данаилов 1900, с.481-482, цит. по Мечев 1973, с.88-89). „Всеки един митнически тариф – пише Данаилов, – за да може да служи на целта си, трябва да бъде така нареден, щото като пуца с по-малки мита ония стоки, които по разни причини не могат да се произведат в страната, да облага пък с по-високи мита всички ония стоки, които могат да се произвеждат в самата държава. Обикновено се пресмята добре при какви мита местната индустрия ще бъде в състояние да произвежда конкуренция на чуждата и да я изгони от тържищата и с тях облагат чуждите стоки (пак там, с.488, цит. по Мечев 1973, с.90).

⁸ И още: “Християнството, моногамията, унищожаването на робството и крепостничеството, наследено от трона, изнамирането на книгопечатането, на пощата, на парите, на мерките и тегликите, на календара и часовника, полицията за обществена сигурност... са богати източници на производствени сили... Публичността на съдебните заседания, журито, гласуването на законите от парламента, управление, подчинено на обществения контрол, самоуправленията на общините и на сдруженията, свободата на печата внушават в конституционната държава на гражданите и на властите повече енергия и сила, които мъчно биха придобили по друг начин. Няма закон или обществено учреждение, което да не упражнява много или малко влияние върху увеличаването или намалението на производителната сила... Всички, които отглеждат свине и които фабрикуват гайди и хапове, са наистина производителни; възпитанието на младежите и на възрастните, лекарите, съдиите и управниците са много по-производителни; едните произвеждат разменни стойности, а другите – продуктивни сили” (Лист, 1926, с. 138, цит. по Бекярова и колектив, с.386).

за социалното пазарно стопанство. И Алфред Мюлер-Армак, и Валтер Ойкен са наследници на младата историческа школа. В идеите за *икономическия ред* (*Wirtschaftsordnung*) след Втората световна война изпъква общата убеденост в необходимостта от *социална рамка* на пазарните сили и на свободната конкуренция (Goldschmidt, 2008, с.300). Георги Данаилов не прави изключение. За него стопанският идеал е такова социално устройство, което осигурява най-широки възможности за развитието на всяка личност в обществото, на нейните сили и способности (вж. Кънев, 2002, с.98). „Практическата политическа икономия, като политика, – пише Данаилов – трябва да стъпи в тясна връзка с етиката. Защото етиката само може да даде на политиката нейните ръководни идеи, а центалната от тези идеи е върховната власт на човешката личност” (Данаилов, 1934, с.12, 23, цит. по Кънев 2002, с.99).

Цитирана литература

Бекярова, К., Б. Велев, И. Пипев, „Икономически теории. Икономическата мисъл от древността до наши дни”, Пловдив: ИК „Хермес”, 2006.

Григоров, К., „Развитие на буржоазната икономическа мисъл в България между двете световни войни”, София: Наука и изкуство, 1960.

Даймънд, Дж., Пушки, вируси и стомана. София: Изд. Изток-Запад, [1997] 2006.

Данаилов, Г., „Организация на работата в Германия според Хитлеровите закони”, сп. „Просвета”, 1936 г., кн.7.

Данаилов, Г. „Основни начала на политическата икономия”, Второ преработено издание, Пловдив: Изд. Хр. Г. Данов, 1934.

Данаилов, Г. „Теория на статистиката”, София, 1932.

Данаилов, Г. „Изследвания върху демографията на България”, София, 1910.

Данаилов, Г. „Лекции по демография”, София, 1908 г.

Данаилов, Г. „Основни начала на политическата икономия”, Пловдив: Изд. Хр. Г. Данов, 1906.

Данаилов, Г. „Проект за един митнически тариф във връзка с нашата търговска политика”, Списание на Българското икономическо дружество, год. IV, книга VII. (реферат пред публично събрание на Българското икономическо дружество от 23-24 юни 1900 г.).

Кънев, М., „Неокласическият институционализъм в икономическата мисъл – една българска традиция”, сп. Диалог, бр. 1, 2005, с.15-32.

Кънев, М. „Академик Георги Данаилов – епистемологически подход към икономиката и национална кауза”, сп. „Диалог”, бр. 3, 2002, с.95-103.

Лист, Ф., „Национална система на политическа икономия, 1926.

Мечев, Ст., „Проф. Георги Тодоров Данаилов (1872-1939)” в Натан, Ж. и колектив, „Икономическата мисъл в България от края на 19 в. до 9.IX.1944 г.”, София: Наука и изкуство, 1973, с. 70-91.

Найденова, П., „Видни представители на демографските изследвания. Кирил Попов. Георги Данаилов”, сп. Население, 1-2/1997, с.5-23.

Найденова, П. „Развитие на националните демографски изследвания”, сп. Население, 2-3/1996, с.3-15.

Община Свищов – Официален уеб сайт, раздел „Почетни граждани”.
http://www.svishtov.bg/bg/honorary_citizen_04.php (последно изтегляне на 20.12.2010г.)

Седларски, Т., „Несвободното възникване на свободния пазар – „Великата трансформация” на Карл Полани”, сп. Икономическа мисъл, приета за печат, 2011.

Седларски, Т., "Еволюция на теорията на институционалната промяна на Д. Норт", сп. Икономически алтернативи, 2/2010, с.82-95.

Цанков. Ц., „Професор Георги Данаилов”, сп. Население, 3/1993, с.68-74.

Ekelund, R. B. Jr., R. F. Hebert, „A History of Economic Theory and Method“, 3rd International Edition, Singapore: McGraw-Hill, 1990.

Goldschmidt, N., “Gustav Schmoller” in: H. D. Kurz (Hrsg.) „Klassiker des oekonomischen Denkens“, Bd. 1, „Von Adam Smith bis Alfred Marshall“, Muenchen: Verlag C.H. Beck oHG, 2008, с.287-305.